

γισμοῦ. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ διαφωτισμοῦ ἔζήτουν νὰ ἔξηγήσουν τὸ ὠραιόν, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν διὰ τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ διεπραγματεύοντο τὰ νοῆματα αὐτὰ τῆς συνειδήσεως ὅπως περίπου ἀνέλυον καὶ τὰς ἴστορίας περὶ φαντασμάτων καὶ τὰς λοιπὰς δεισιδαιμονίας. Σήμερον δὲν εἶναι βεβαῖως τόσον καταφανῆς ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπιστημονικῶν νοῆμάτων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μօρφῶν εἰς τὸ αὐτὸ διπέπεδον πρὸς τὰ τυχαῖα ἀποκυήματα τῆς ἀνόμου καὶ ἀμεθόδου ψυχικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ κατ' οὖσίαν ἡ παράταξις τῶν πρώτων πρὸς τὰ δεύτερα γίνεται, ἐκεῖ δὲν ὅπου δὲν γίνεται ὑπογοεῖται. Ἡ ἵδεα, ὁ νόμος καὶ ἡ μօρφὴ τὰ δρῶν διέπουν πάντοτε τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν κατὰ τὴν ἴστορικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν καὶ κατὰ τὸν ἴστορικὸν αὐτῆς πόνον εἶναι διὰ τὸν ψυχολογισμὸν τῆς σήμερον, ὁ ὄποιος ἀλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ως βιολογισμὸς (ὡς παρὰ τῷ Driesch), ἀλλοτε ως μօρφολογία τῶν λαῶν, (ὡς παρὰ τῷ Spengler), ἀλλοτε ως ψυχανάλυσις (ὡς παρὰ τῷ Freud), τυχαῖα προϊόντα τυφλῆς καὶ ἀνοήτου ψυχικῆς ἐνεργείας.

Μετὰ τὰς γενικὰς εἰσαγωγικὰς αὐτὰς γραμμὰς στρεφόμεθα εἰς τὴν συστηματικὴν συζήτησιν τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς δρούσας θὰ δειχθῇ ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ ποῖον τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας.

β') Τὰ εἴδη τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν.—Ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη γεγονότων, ἡ φιλοσο- φία ἐπιστήμη νοημάτων καὶ ἐννοιῶν.

Θεμελιώδης φιλοσοφικὴ διάχρισις εἶναι καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἡ διαιρεσίς τοῦ ὄντος εἰς νοητὸν καὶ αἰσθητόν. Τὸ αἰσθητὸν διαιρεῖται ὑπὸ τῆς σημερινῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν σήμερον αἰσθητὸν κόσμον, ἐννοοῦμεν καὶ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικὰ ὄντα, ἢτοι τὰς φυσικὰς καὶ ψυχικὰς ἐνεργείας. Ὁχάρτης ἐπὶ τοῦ δρούσου γράφω εἶναι σωματικόγ., ὑλικόν, φυσικὸν δὲν, ἡ αἰσθησίς δημιως διὰ τῆς δρούσας ἔχω τὴν ἀντίληψιν τοῦ χάρτου, ἡ αἰσθησίς τὴν δρούσαν ἐκτελῶ, δηταν βλέπω τὸν χάρτην, εἶναι ψυχικόν τι. Τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν

καὶ τὸ ψυχικὸν παρουσιάζουν καὶ ἀναλόγους διαφορὰς πρὸς
ἄλληλα.

Τὸ σωματικὸν ὅν κατέχει πάντοτε μίαν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ
χώρῳ, ἐνῷ τὸ ψυχικὸν ὅν, ὅπως εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς ἀφῆς, τῆς
δράσεως κτλ. καὶ δὴ ἡ ὠρισμένη αἴσθησις ἀπτοῦ τινος, ἢ δρατοῦ
τινος, ἀναφέρεται βεβαίως γαὶ αὐτὴ εἰς σωματικὰ ὅντα, ὅπως ἡ αἴ-
σθησις τῆς δράσεως εἰς τὸν χάρτην, δὲν εἶναι ὅμως καὶ αὐτὴ ὡς τοι-
αύτῃ σωματικόν τι. Βεβαίως καθ' ὅσον ἀναφέρεται ἡ αἴσθησις εἰς
σωματικὰ ὅντα, ἥτοι καὶ ὅσον ἀναφέρεται ἡ αἴσθησις τῆς δράσεως
εἰς τὸν ὠρισμένον χάρτην ἐπὶ τοῦ ὅποίου γράφω, κατὰ τόσον εἶναι
καὶ σωματική, δὲν δύναται ὅμως ὡς τοιαύτη νὰ καταλάβῃ ὠρισμένον
χῶρον, ἥτοι αἱ αἰσθήσεις ἥ τὰ ψυχικὰ ὅντα ἥ καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέρ-
γειαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλάβουν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ χώρῳ.
Τούναντίον ὅμως ἡ αἴσθησις τῆς ἀφῆς, τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς
κτλ. καὶ μάλιστα αἱ ὠρισμέναι ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων τούτων
ἥτοι ἡ ὠρισμένη αἴσθησις διὰ τῆς ὅποιας βλέπω κάτι, ἡ ὠρισμένη
αἴσθησις διὰ τῆς ὅποιας ἀκούω κάτι καὶ ἡ ὠρισμένη αἴσθησις διὰ
τῆς ὅποιας ἀπτομαὶ ἀντικειμένου τινος πληροῦν ὠρισμένον χρόνον
δηλαδὴ ἀρχίζουν εἰς μίαν ὠρισμένην χρονικὴν στιγμὴν καὶ λήγουν εἰς
μίαν ἐπίσης ὠρισμένην στιγμὴν χρόνου, ἥτοι πληροῦν ὠρισμένον
διάστημα χρόνου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὠρισμένον χωρητικὸν διάστημα.
Καὶ ἐνῷ πᾶν τὸ σωματικὸν εἶναι συνάμα καὶ χρονικόν, δηλαδὴ ὑπάρ-
χει εἰς ὠρισμένον χρόνον καὶ πληροῖ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα,
τούναντίον μόνον τὸ ψυχικόν, τὸ ὅποίον εἶναι συνάμα καὶ ἀσώματον,
πληροῖ μόνον τὸν χρόνον καὶ οὐχὶ καὶ τὸν χῶρον.

Ἐτερον οὖσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ σωματικοῦ καὶ θεμελιώ-
δης διαφορὰ αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ψυχικὸν ὅν εἶναι, ὅτι τὸ μὲν φυσικὸν καὶ
σωματικὸν ὅν, ἥτοι τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, εἶναι εἰς πάν-
τας αἰσθητῶς δεδομένα ἥ δύνανται τούλαχιστον νὰ εἶναι εἰς πάντας
δεδομένα, τὰ ψυχικὰ ὅντα, αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ὑπάρχουν μόνον
δι' ἔκαστον ὑποκείμενον ἥ δι' ἔκάστην ψυχὴν χωριστὰ καὶ οὐδέποτε
εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῶσιν κατ' οὓσιαν, διότι μία ὠρισμένη
ψυχικὴ ἐνέργεια ἐνὸς ὠρισμένου ἀτόμου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπανα-
ληφθῇ ὑφ' ἑτέρου τινὸς ἀτόμου, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀτό-
μου. Τούναντίον τὰ σωματικὰ ὅντα, ὅπως ὁ χάρτης ἐπὶ τοῦ ὅποίου
γράφω, προσφέρονται εἰς τὴν ἀντίληψιν πολλῶν ἀτόμων ἥ κατ' ἀρ-

χὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν πάντων τῶν ἀτόμων, Ὡψυχικὴ δύμως ἐνέργεια διὰ τῆς ὅποιας τὰ διάφορα ὑποκείμενα ἡ ἀτομα θεωροῦσιν τὸν γάρτην εἶναι ἔκαστοτε διάφορος. Πολλοὶ ἡ πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν αἴσθησιν σωματικοῦ τινος ὄντος διὰ τῆς ἀφῆς, τὸ αἴσθημα δύμως τῆς ἀφῆς, τὸ ὅποιον θὰ ἔχουν ἀμα ἐγγίξουν τὸ σωματικὸν ὅν, θὰ εἶναι δι’ ἔκαστον ἀνθρώπον διάφορον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο διακρίνεται διάφορον τὴν ψυχικὴν ζωήν, ἐφ’ ὃσον ὑπὸ ψυχικὴν ζωὴν ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ ψυχικὸν ὅν εἶναι εἰς ἔκαστον ἀνθρώπον διάφορον καὶ οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται ἐν χρόνῳ. Τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικὸν εἶναι ἕξ τούς πραγματικά, ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀντικειμενικότητα, διότι τὸ μὲν πρῶτον πληροῖ καὶ χρόνον καὶ χῶρον, τὸ δὲ δεύτερον μόνον χρόνον, ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος, ὡς μορφαὶ τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ ὄντα, ὡς κατηγορίαι τῶν αἰσθητῶν γενικῶς, εἶναι καὶ κριτήρια τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων. Ὁστε πραγματικὸν δνομάζομεν πᾶν ὅ, τι πληροῖ χῶρον καὶ χρόνον συνάμα ἡ καὶ μόνον χρόνον. Ἀντικειμενικὸν δὲ εἶναι κατὰ Kant πᾶν ὅ, τι ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς δύο αὐτὰς, θεμελιώδεις μορφαὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, αἵτινες ἔχουν ὡς πηγὴν αὐτῶν τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι ἥν κέκτηται τὸ ὑποκείμενον, ἡ ἡ συνείδησις (Vermögen der Sinnlichkeit). Οἷαδήποτε δὲ προσπάθεια πρὸς ἀρνησιν τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον καὶ πρὸς ἀρνησιν δι’ αὐτῆς τῆς πραγματικότητος παντὸς ὅ, τι πληροῖ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον εἶναι, γνωσεολογικῶς καὶ ἐννοιολογικῶς θεωρουμένη, μεταιοπονία. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἴδη ταῦτα τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν, εἶναι αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένα, διότι πᾶν ὅ, τι ὑπάγεται εἰς τὸν νόμον τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἔχει αἰσθητὸν χαρακτῆρα. Τὸ αἰσθητῶς πραγματικὸν εἶναι λοιπὸν σωματικὸν καὶ ψυχικόν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τοῦ εἶναι, τὰ διποῖα εἶναι ἀναγκαῖως πραγματικά.

Διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἀνθρώπων δὲ κόσμος γενικῶς δὲν ἔχει ἄλλα ἀντικείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ἥτοι τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικά. Ἡ ἐννοία μάλιστα τοῦ ψυχικοῦ ὄντος εἶναι καὶ διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἐπιστημόνων τόσον συγκεχυμένη, ὅστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐννοήσουν δι’ αὐτῆς τίποτε τὸ ὠρισμένον καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσουν

εἰς αὐτὴν πᾶν ὅ, τι δὲν εἶναι σωματικὸν, ἢτοι αἰσθήματα, νοήματα, μαθηματικάς, φιλοσοφικάς καὶ λοιπὰς ἐπιστημόνικάς ἔννοίας καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης. Πάντα ταῦτα εἶναι κατ' αὐτοὺς μόνον ψυχικά, δηλαδὴ ἡ οὐσία τέτον συνίσταται ἐν τῇ ψυχικῇ ἐνεργείᾳ.

Τὸ ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀν τῷ ὅντι ἡ ἔννοια αὗτη τοῦ αἰσθητῶς πραγματικοῦ, ἢτοι τοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὡς σωματικοῦ καὶ ὡς ψυχικοῦ δεδομένου ὅντος, εἶναι τόσον περιεκτική, ὥστε πράγματι νὰ περιλαμβάνῃ ἐν ἑαυτῇ πᾶν ὅ, τι δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἢ καὶ ἄλλης τινος ἵκανότητος τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Εἶναι πράγματι πάντα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅντα, τὰ δποῖα δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν, μόνον σωματικά καὶ ψυχικά; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τίποτε ἄλλο ἔκτὸς τῶν σωμάτων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ψυχικοῦ τοιούτου; "Οταν δὲ ἐρωτῶμεν ἀν ὑπάρχουν ὅντα ἄλλα ἔκτὸς τῶν δύο τούτων εἴδων τῶν ὅντων δὲν ἔννοοῦμεν ὅντα μεταφυσικά, δπως παρεδέχετο ταῦτα ἡ φιλοσοφία, πολὺν ἀκόμη δ Kant θρυμματίσῃ αὐτὰ ὡς ἀδιανόητα, ἀλλ' ἔννοοῦμεν ἀν ὑπάρχουν ὅντα, ὑποκείμενα εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν νόησιν, χωρὶς νὰ εἶγαι οὔτε σωματικά οὔτε ψυχικά, οὔτε μεταφυσικά. Ο κόσμος τῶν μεταφυσικῶν ὅντων δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑφ' ἣν τούλαχιστον μορφὴν ἔξεθετεν αὐτὸν ἡ προκαντιανὴ φιλοσοφία. Ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου ἀν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτὸν τὰ χωρητικά, χρονικά καὶ μεταφυσικά ὅντα ἡ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο τὸ δποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πολὺ πλησίον μας, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τὸ συστατικόν τῆς ὅλης μας ὑποστάσεως, δι' αὐτὸν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἔννοήσωμεν ἢ τούλαχιστον νὰ τὸ χωρίσωμεν ἀπὸ τὴν ἴδιαν μας ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐνέργειαν; Ἐννοοῦμεν τῷ ὅντι μόνον σωματικὰ ἀντικείμενα διὰ τῶν ψυχικῶν μᾶς ἐνεργειῶν; Πολλοὶ ἔκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, οἵτινες μάλιστα ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς «φιλοσόφους τῆς ζωῆς», καθὼς καὶ οἱ δπαδοὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ διδάσκουν, ὅτι δὲ κόσμος κατ' οὐσίαν ἔξαντλεῖται ἀν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτοῦ τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τοῦ ὅντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ἡ ὑψίστη ἔννοια, λέγουν, εἰς τὴν δποίαν φθάνει ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἔννοια τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, τοῦ αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένου ἢτοι τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Πέραν τῆς ἔννοίας αὐτῆς ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ, οἷονδήποτε δὲ βῆμα πρὸς τὸ ἐπέκεινα τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας εἶναι ἀβάσιμον, τὸ δὲ ἀντικείμενον πρὸς τὸ δποῖον στρέφεται

φαντασικόν. Ἡ πραγματικότης εἶναι μόνον ψυχοφυσική. Τὸ ψυχοφυσικὸν δὲ τοῦτο ὃν θεωρεῖται συνήθως ὡς ἀπόλυτος παραλληλισμός. Αἱ δύο συστοιχίαι τοῦ ὄντος, τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ φυσικὸν, θεωροῦνται ὡς δύο παραλλήλως ανούμεναι ἐνέργειαι». Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια ἔχει πάντοτε ἄλλην ψυχικὴν ἐνέργειαν ὡς αἰτίαν καὶ οὐδέποτε φυσικήν, οὔτε δύναται δὲ πάλιν ἥψυχικὴ ἐνέργεια νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα φυσικῆν τοιαύτην. Τὸ αὐτὸ δισχύει καὶ διὰ τὺς φυσικὰς ἐνεργείας. Τὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν συστοιχιῶν (τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς φυσικῆς) δὲν προκαλοῦν ἄλληλα οὔτε ἐπερεάζουν ἄλληλα, μένουν δὲ ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη αὐτῶν σχέσιν πρὸς ἄλληλα ξένα» (πρβλ. Ebbinghaus Abriss der Psychologie έκδ. 8, Leipzig und Berlin 1922). Κατὰ βάθος ὅμως ὁ ψυχικὸς παραλληλισμὸς ἐννοεῖται ὡς σύστημα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Πῶς ἐννοοῦται αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ εἶναι πρόβλημα; τὸ δποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐκεῖνο τὸ δποῖον ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἥμας εἶναι αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ νοητοῦ ὄντος, γενικῶς ἥ σχέσεις ψυχολογίας καὶ φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς ἥ σχέσεις μεταξὺ ψυχικῆς ἐνέργειας καὶ νοήματος, τὸ δποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατανοοῦμεν διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας.

Πολλάκις δὲ ἐν τῇ ιστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἐθεωρήθη ὡς πραγματικὸν καὶ ὡς μόνον ὑπάρχον ἐν μόνῳ ἐκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ ὄντος ἥ τὸ φυσικὸν ἥ τὸ ψυχικὸν ὅ. Ἡ μία ἐκ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων εἶναι ὁ ὑλισμὸς (Materialismus), ὁ διδάσκων ὅτι τὸ μόνον ὑπάρχον καὶ ὑφίσταμενον εἶναι τὸ ὑλικόν, τὸ σωματικὸν ὅν, ἥ δὲ ἄλλη εἶναι ὁ ψυχολογισμὸς ὑπὸ τὴν εὑρυτάτην τοῦ δρου ἐκδοχήν, ἥτοι ἥ θεωρία ἐκείνη καθ' ἥν τὸ πᾶν εἶναι ψυχικὸν καὶ δὴ ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ καθ' ἥν μόνον τὸ ψυχικὸν ὃν ὑπάρχει τῷ ὄντι, ἐνῷ τὰ ἄλλα εἴδη ἥ καλλίτερον αἱ ἄλλαι μορφαὶ τῶν ὄντων εἶναι ἀπλαῖ καταστάσεις τοῦ ψυχικοῦ τοιούτου. Ἡ θεωρία αὗτη γραπτηρίζεται κυρίως διὰ τοῦ δρου Panpsychismus. "Οπως ὁ ὑλισμὸς ἀνάγει τὰ πάντα εἰς ἐνέργειας ὑλικὰς καὶ φυσικὰς καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰς ψυχικὰς ἐνέργειας καὶ αὐτὰ τὰ νοήματα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, τῶν ἥμικῶν πράξεων καὶ τῶν αἰσθητικῶν ἔργων, οὕτω πως καὶ ὁ Panpsychismus θεωρεῖ τὰ πάντα ὡς ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς ἐνέργειας καὶ ἐκδηλώσεις ἐνὸς οὖσιώδους στοιχείου τὸ δποῖον εἶναι ψυχικόν. Καὶ αἱ δύο θεωρίαι εἶναι παλαιαι. Ἡ

πρώτη ἀνάγεται εἰς τὸν Δημόκριτον, ή δὲ δευτέρα θὺ πῆδύνατο νὰ θεωρηθῇ ώς γίννημα τῆς σοφιστικῆς, διότι ή σοφιστικὴ κατ' οὐσίαν παραδέχεται μόνον ψυχικὰς ἐνεργείας, ψυχικὰ φαινόμενα. Τῆς σοφιστικῆς ὅμως ὁ Panpsychismus εἶναι κυρίως γνωσεολογικὸς καὶ οὐχὶ ὄντολογικὸς, ὅπως ἵπτο ὁ Panpsychismus τῶν ἔλλήνων ψλοξωῖστῶν, τοῦ Θαλοῦς, καθ' ὃν ὁ μαγνήτης εἶναι ἔμψυχόν τι, διότι ἐλκύει τὸν σίδηρον καὶ καθ' ὃν γενικῶς τὰ πάντα εἶναι ἔμψυχα (προβλ. Ἀριστοτ. περὶ ψυχῆς 1, 2, 5 καὶ Διογέν. Λαέρτ. I. 27) τοῦ Ἀναξιμένους, τοῦ Ἡρακλείτου, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτῶν τῶν στωϊκῶν.

Οὐλισμὸς ἔσχε καὶ ἔχει πάντοτε τοὺς πλείστους ὄπαδούς, εἶναι ή θεωρία ἐκείνη ή ὅποια πάντοτε ἐκέρδισε καὶ αὐτὸς ἀκόμη τὰ πλήθη, ἐνῷ οὐδεμία ἄλλη τριλοσοφικὴ ή ἐπιστημονικὴ θεωρία ἔσχε ποτὲ γενικωτέραν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐπίδρασιν. Η αἵτια δὲ τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ὅτι ὁ ὑλισμὸς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ὅντα τὰ ὅποια εἶναι εἰς πάντας διὰ τῶν αἰσθήσεων δεδομένα (καίτοι ή ἔννοια τῆς ὕλης εἰς τὴν ὅποιαν καταλήγει ὁ ὑλισμὸς εἶναι ἀδρατον καὶ ἀσώματον τι, διότι εἶναι κατ' ἔξοχὴν νοητὸν). Οὐλισμὸς εἶναι θεωρία τῶν ὅντων τὰ ὅποια εἶναι ἀπολύτως ὄρατά, ἀπτά, ἀκουστὰ ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ή ἀρχὴ τὴν ὅποιαν ὑποθέτει ώς διέπουσαν τὰ πάντα, ή ὕλη, εἶναι ἔννοια καὶ οὐχὶ πρᾶγμα. Η ἀντίφασις αὗτη τοῦ ὑλισμοῦ ὑπὸ οὐδενὸς θεωρητικοῦ ὑλιστοῦ ἔχει παρατηρηθῆναι, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὑπὸ τῶν ἀδαῶν ὄπαδῶν τοῦ ὑλισμοῦ.

Μόνον ὁ Feuerbach, καὶ τοῦτο διότι ἀνετράφη εἰς τὴν ἔννοιολογικὴν σχολὴν τοῦ Hegel, ἀνῆλθε καὶ θεωρητικῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀντιφάσεως αὗτῆς τοῦ ὑλισμοῦ. Ο Feuerbach λέγει· «ἄλλα καὶ ὁ ὑλισμὸς εἶναι ἴδεοκρατία, ἐν τούτοις χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ καὶ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ. Αρνεῖται βεβαίως τὸν νοῦν ώς μίαν θετικήν, ἀρχὴν ἐνέργειαν, θεωρεῖ δὲ τὴν ἐτερότητα, τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νοῦ (τὴν ὕλην) ώς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, διότι ἔξαγει τὸ περιεχόμενον τοῦ νοῦ μόνον ἀπὸ αἰσθητά, ὑλικὰ πράγματα. Δὲν θεωρεῖ ὅμως ώς περιεχόμενον τοῦ νοῦ τὴν αἰσθητὴν ὕλην, τὴν ὕλην ως ἀντικείμεον τῶν ὑλιτῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ μόνον καθ' ὃν τρόπον γίνεται αὕτη ἀντικείμενον τοῦ νοῦ· ή ὕλη εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ πραγματικόν. Αρνούμενος δὲ ὑλισμὸς τὸν νοῦν παραδέχεται συγχρόνως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν οὐσιαστικότητα τῆς ἐνέργειας τοῦ νοῦ, ἐφ' ὃσον καὶ καθ' ὃσον θέτει τὸ ἀντικείμενον τοῦ νοῦ ώς ἀληθὲς ἀντικείμενον. Εκεῖνο τὸ

όποιον ὁ ὑλισμὸς ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ιοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας του, τοῦ τὸ ἀνταποδίδει ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Ἡ καταληπτότης εἶναι κατ’ αὐτὸν τὸ μέτρον τῆς πραγματικότητος· πᾶν δὲν εἶναι καταληπτόν, τὸ θεωρεῖ ὁ ὑλισμὸς ὡς μηδέν. Ἀριούμενος ὁ ὑλιστὴς τὸν ιοῦν αὐτὸν καθ’ ἑαυτὸν, παραδέχεται τούλαχιστον τὸν ἰδικὸν του νοῦν, ἐν εἴδος τοῦ πκέπτεσθαι τοῦ νοῦ. Ἡ δὲ κατάστασις αὐτὴ τοῦ νοῦ ἐκ μέρους τοῦ ὑλιστοῦ εἶναι μία ἀναγκαιότης. Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὸν ἑαυτόν του καὶ νὰ αὐτοκαταστραφῇ. «Ο ὑλισμὸς μπορεῖ ν’ ἀντιτίσεται καὶ νὰ καταπολεμῇ τὸν νοῦν ὃσον θέλει, δι’ αὐτοῦ τιμωρεῖ πάντοτε τὸν ἑαυτόν του, διότι ψεύδεται πρὸς ἑαυτόν» ἢν σκέπτεται καὶ λέγῃ, ὅτι μόνον τὸ αἰσθητὸν ὑπάρχει, μόνον ἡ ἕνη εἶναι ἡ οὐσία, θέλει διὰ τοῦ λόγου του αὐτοῦ νὰ ἔκφρασῃ ὅχι μόνον αἰσθητὸν τιγα ἥχον, ἀλλὰ μίαν ἀλήθειαν, μίαν σκέψιν, μίαν κρίσιν ἔχουσαν νόημα καὶ διάνοιαν καὶ δι’ αὐτοῦ διμολογεῖ ἐμμέσως, ὅτι μόνον ἔκεινο εἶναι πραγματικόν, τὸ ὅποιον ἔχει νόημα καὶ πνευματικὴν σημασίαν» (Ludwig Feuerbach, Geschichte der neueren Philosophie, Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnitzschen Philosophie, Ansbach, 1837). Οἱ πολλοὶ προσδίδουν βεβαίως εἰς τὸν ὑλισμὸν, ὁ ὅποιος, ὡς θεωρία ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔχει πάντοτε ἕνα ὑψος διανοητικὸν καὶ συνδέεται πρὸς ἥθος τι ἀκέραιον (τὶς θὰ ἔτολμα νὰ ἀρνηθῇ τὸ ἥθος καὶ τὸ ὑψος τῆς διανοίας ἐνδὲ Δημοκρίτου καὶ ἐνδὲ Feuerbach, ἵνα ὀνομάσωμεν μόνον τοὺς διδασκάλους τούτους τοῦ ὑλισμοῦ, τὸν μὲν ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ φυσικοῦ, τὸν δὲ τοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ), οἱ πολλοὶ προσδίδουν, λέγω, εἰς τὸν ὑλισμὸν ἐντελῶς ώμὸν χαρακτῆρα καὶ ἀφομοιώνουν αὐτὸν εὐχολώτερον, ἡ οἵανδήποτε ἄλλην ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, πρὸς τὰς ἴδιας αὐτῶν ἀντιλήψεις. Πρὸς αὐτοὺς δὲ δέον νὰ κατατυχθοῦν καὶ οἱ ἐκμεταλλευταὶ τοῦ ὑλισμοῦ, εἴτε φυσικοῦ, εἴτε ἴστορικοῦ (εἰδικῶς δὲ οἱ πολιτικοὶ ἐκμεταλλευταὶ τοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ) οἱ ὅποιοι στεροῦνται συνήθως παντὸς ἥθους καὶ παντὸς ὑψηλοῦ συναισθήματος καὶ οἱ ὅποιοι πάσχουν τόσον ἀπὸ πνευματικὴν νωχέλειαν ὥστε νὰ πιάσουν μὲ τὰ χέρια των. Περὶ αὐτῶν λέγει δ. Πλάτων, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀμύητοι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας. «Εἰσὶ δὲ οὗτοι (οἱ ἀμύητοι) οἱ οὐδὲν ἄλλο θιόμενοι εἶναι ἢ οὗ ἀν δύνανται ἀπολέτοις τοῖν χεροῖν λαβέσθαι» (Θεαίτ. 155 Ε). Καὶ ὅσον ὑψηλὸν καὶ ἐπίμοχθον ἔρ-

γον είναι διὰ τὸν πραγματικὸν καλλιεργητὴν καὶ ἔρευνητὴν τοῦ νοῦ, ητοι διὰ τὸν φιλόσοφον, τὸ νὰ συναστρέφεται φιλοσοφικῶς μὲ ὑπερόχως ἥθικοὺς καὶ μεγαλόφρονας ἄνδρας, δπως είναι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Feuerbach ἢ ὅσον ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Μάρκ, τόσον ταπεινὸν καὶ γελοῖον πρᾶγμα είναι ἡ συναναστροφὴ πρὸς τοὺς θημαγωγικοὺς ἐκμεταλλευτὰς τῶν θεωριῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων. Σπανίως συναντᾷ τις ἀλλαχοῦ τοιαύτην πεζότητα λογικῆς καὶ τοιαύτην ὕμοτητα ἥθους ὅσον εἰς τοὺς καταναλωτὰς αὐτοὺς τοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ.

Καὶ ὁ ὑλισμὸς καὶ ἡ ψυχοχρατία διδάσκουν ὡς πρὸς αὐτὸν σύμφωνον τὸν κοινὸν νοῦν) ὅτι μόνον ἔκεινα τὰ ὅποια βλέπομεν, ἀκούομεν, μόνον ἔκεινα τῶν ὅποιων ἀπτόμεθα καὶ γευόμεθα καὶ γενικῶς ἔκεινα τῶν ὅποιων ἔχομεν αἴσθησιν, εἴτε ἔξωτερικήν, εἴτε ἐσωτερικήν ὑπάρχουν τῷ ὅντικαὶ ὁ μὲν ὑλισμὸς προσέχει κυρίως εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ὅρασεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως, ὁ δὲ ψυχολογισμὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ὅρασεως, τῆς ἀκοῆς κ.λ.π. «Πᾶν ὅτι αἴσθανομαι, πᾶν ὅτι ὑποπίπτει εἰς τὴν αἴσθησίν μου τοῦτο είναι καὶ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον». Αὕτη είναι ἡ διμολογία πίστεως καὶ τοῦ ὑλιστοῦ καὶ τοῦ ψυχολογιστοῦ. Άλλὰ ὁ ἵσχυρισμὸς αὐτὸς ἀμα ἀναλυθῇ εἰς τὰ στοιχεῖα του ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ, ἐκιδὲς τῶν ἀντικειμένων τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν αἴσθησίν μας, ὑπάρχουν ἢ μᾶλλον ἵσχυον ὡς νοητὰ καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν είναι οὔτε φυσικά, οὔτε καθαρῶς ψυχικά, καθαραὶ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Τὶ είναι καὶ τὶ σημαίνει ὁ ἵσχυρισμὸς αὐτὸς τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ; Διὰ νὰ ἔχῃ μίαν ὅρισμένην ἵσχυν πρέπει νὰ είναι κρίσις καὶ ὡς κρίσις πράγματι ἐμφαίνεται. Ἡ κρίσις δημοσιεύεται καὶ ὡς αἴσθητὸν ὑπάρχον, ἀναφέρεται εἰς τὰ φυσικῶς καὶ ψυχικῶς ὑπάρχοντα καὶ λέγεται περὶ αὐτῶν, διι ὑπάρχουν καὶ δὴ ὅτι είναι τὰ μόνα τὰ ὅποια τῷ ὅντι ὑπάρχουν. Τὸ «ὅτι δημοσιεύεται καὶ ὡς αἴσθητὸν ὑπάρχον» τοῦτο είναι κάτι τὸ ὅποιον δὲν ὑπάρχει, ὥστε ὑπάρχουν τὰ ὅντα, διότι δὲν τὸ αἴσθανομαι δημοσιεύεται, περὶ τῶν ὅποιων λέγω, ὅτι ὑπάρχουν, ἀλλὰ τὸ ἐννοῶ. Ἐννοῶ δὲ τοῦτο βεβαίως πάντοτε διά τενος ψυχικῆς ἐνέργειας, ἢ ὅποια ὑπάρχει, δηλαδὴ ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τοῦ χρόνου, διτις ἔχει ὡς χαρακτηριστικά του τὸ παρόν, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον, ἐνῷ τὸ νόημα, τὰ ὅποιον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας ἐννοῶ, δὲν ἔχει οὔτε παρόν, οὔτε μα-

·ρελιθόν, οὔτε μέλλον. Ἡ ψυχική ἐνέργεια διὰ τῆς ὅποίας ἐννοῶ, δτι τὰ αἰσθητῶς εἰς ἔμε δεδομένα ὑπάρχουν, ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, ἐνῷ τὸ νόημα τὸ ὅποῖον καὶ ἐγὼ ἐννοῶ καὶ ὅποιοςδήποτε ἄλλος ἐννοεῖ, δσάκις σκεφθῆ τὴν κοίσιν αὐτήν, ἀν καὶ ἐννοεῖται διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ὁ εούσης ψυχικῆς ἐνεργείας, ἐν τούτοις τῷ ὅντι δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ, οὔτε πάλιν παύει νὰ ὑφίσταται ἐν χρόνῳ, ὅπως ή ψυχική ἐνέργεια, ἄλλὰ κεῖται τῷ ὅντι πέραν τῆς ἴδιότητος καὶ τοῦ νόμου τοῦ χρόνου.

Διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς μπλουσάτης αὐτῆς κρίσεως καταφαίνεται, δτι «ὑπάρχει» καὶ κάτι ἄλλο, ἐκτὸς τῶν φυσικῶν ὅντων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, τὸ ὅποῖον δὲν προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἄλλὰ νοεῖται ὑπὸ τῆς διανοίας.³ Εκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔχ τῆς κρίσεως αὐτῆς προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχουν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα εἶναι ή γραμματική αὐτῆς μορφή, ή ὅποία εἶναι καὶ αὐτή κάτι αἰσθητόν.⁴ Ἡ γραμματική ὅμως μορφή συμβολίζει πάντοτε, προκειμένου περὶ κρίσεώς τινος, ώρισμένον τι **νόημα**. Τὸ νόημα δὲ τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ αἰσθητόν, διότι ἀν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔπειρε ὅποιος δήποτε, βλέπων τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τοῦ νοήματος, ήτοι τὴν φράσιν ή πρότασιν, νὰ κατελάμβανε καὶ τὸ νόημα, ἐνῷ δὲ μὴ γνωρίζων τὸν χαρακτῆρα τῶν συμβόλων, τῶν λέξεων καὶ γενικῶς δὲ μὴ γνωρίζων τὰς λέξεις καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὅποίαν ἀνήκουν, δὲν ἐννοεῖ τὸ νόημα τῆς κρίσεως. Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κρίσιν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου. Ἡ γραμματική καὶ γλωσσική διατύπωσις τῆς κρίσεως εἶναι ἀπειρόμορφος δηλαδὴ ὑπάρχει εἰς πολλὰς γλώσσας, ἐνῷ τὸ νόημα τῆς αὐτῆς κρίσεως εἶναι εἰς ὅλας τὰς γραμματικὰς καὶ γλωσσικὰς διατυπώσεις ἐν καὶ τὸ αὐτό.

Ο χωρισμὸς αὐτὸς μεταξὺ ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὅποῖον ἀναφέρεται ή ἐνέργεια εἶναι δυνατὸς καὶ ἐν αὐτῷ ἀκόμη τῷ ψυχοφυσικῷ κόσμῳ, χωρὶς νὰ ὑπερπηδήσωμεν τὰ ὅρια αὐτοῦ καὶ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν καλούμενον νοητὸν κόσμον. Τὰ σώματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὰ ὅποια προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μου καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησίν μου εἶναι διάφορα ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ὅποίας λαμβάνω γνῶσιν περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι βεβαίως τότε μόνον πραγματικὸν, ήτοι τότε μόνον ἔχει ὑπόστασιν ἀναγκαιότητος, δταν προσπίπτῃ εἰς τὴν συνείδησιν ή τὴν ψυχὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν νόμων

καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ διανοεῖθαι διεπομένην συνείδησιν. Ἡ συνείδησις εἶναι συνεπῶς ή ἀρχὴ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἀλλὰ τὸ ἀντικειμενικὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη, οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συμπέσῃ ἀπολύτως μὲ τὸ ψυχικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἀναφέρεται πρός τι. Βεβαίως εἶναι τὸ ψυχικὸν ἀντικειμενικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἔκτελεῖται ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνεπῶς διέπεται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς ἀντικειμενικότητος. Ὅταν δημοσίευτης ἐγεργείας ἐνιοῦ ἀστικὸν ἀντικειμενικόν, ὅπως εἶναι ὁ ὑλικὸς κόσμος ή μόνον ὠρισμένον αὐτοῦ σῶμα, τότε εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ χωρίσω τὸ ἀντικειμενικὸν ὃν, τὸ ὅποιον προσπίπτει εἰς τὴν ψυχήν μου ή εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὅποίας λαμβάνω γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου.

Αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, τὰς ὅποίας ἔκτελῶ δσάκις θεωρῶ τὸν χάρτην ἐπὶ τοῦ ὅποιου γράφω, εἶαι κάτι διαφοροειδὸν ἀπὸ τὸν χάρτην καὶ εἶναι πάντοτε νέαι, δσάκις προσβλέπω εἰς τὸν χάρτην, καὶ διάφοροι ἀπὸ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας ἄλλων ἀτόμων ἐπίσης πρὸς τὸ αὐτὸν ἀντικείμειον ἀναφερομένων. Ὅστε καταφαίνεται, καὶ ἐφ' ὅσον ἀκόμη πάραμένομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅτι ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ψυχικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀπολύτως δυνατὸς καὶ πρέπει νὰ γίνεται πάντοτε διὰ τὴν μεθοδολογικὴν σαφήνειαν.

Πολλοὶ ἴσως ἐρωτήσουν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὸν ὑλικὸν κόσμον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ή ὅποια ἔχει ἐντελῶς διάφορον χαρακτῆρα ἀπὸ ἔχεινον τοῦ ὑλικοῦ κόσμου; Ὁ ψυχικὸς κόσμος ή μᾶλλον ή ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀσώματον καὶ ἀόρατόν τι, ἐνῷ ὁ ὑλικὸς κόσμος εἶναι σωματικὸν καὶ ὄρατόν. Πῶς λοιπὸν τὰ διάφορα αὐτὰ ὅντα συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἐκπορευομένης πάντοτε ἐκ τοῦ ψυχικοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶναι κατὰ βάθος ἐντελῶς ἀβάσιμον καὶ προϋποθέτει ἀγνοιαν καὶ τῶν στοιχειώδῶν ἰδιοτήτων τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι η διαφορὰ ἀκριβῶς η ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ θεμελιοῦ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ δευτέρου διὰ τοῦ πρώτου, διότι ἂν η ψυχικὴ ἐνέργεια δὲν διέφερε κατ' οὐσίαν ἀπό τὰ σώματα καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν τότε ἀκριβῶς θὰ ήτο ἀδύνατον νὰ ἔχῃ τὴν ἰδιότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως η καὶ τῆς αἰσθήσεως γενικῶς. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ γνωρίζῃ ἄλλο σῶμα οὔτε ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἀναφέρεσθαι συνειδητῶς πρὸς ἔαντό.

Είναι δυνατόν ότι το δυνατή ή γνῶσις ή ή αἰσθησις ἄν ή ψυχική ἐνέργεια, ή ή ψυχή γενικῶς, ήτο τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα φύσεως; Ποία είναι ή ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ ποῖαι ἄλλαι ἴδιότητες ἀνήκουν εἰς αὐτήν, τοῦτο δὲν τὸ ἔξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπου ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν μίαν καὶ μόνον ἴδιότητα τῆς ψυχῆς, ήτοι τὴν γνωστικὴν καὶ μάλιστα διὰ τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν γνῶσιν, τὰς ὅποιας θεωροῦμεν δυνατὰς ἀκριβῶς ἐπειδὴ ή ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὁ ψυχικὸς καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελοῦν δύο ἐτερότητας, αἵτινες ἐπειδὴ ἀκριβῶς διαφέρουν ἀπὸ ἄλληλων διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται πρὸς ἄλλήλας. Ἐκεῖο τὸ δύποτον οὔτε ὁ ὑλισμός δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, χωρὶς νὰ ὑποσκάψῃ τὸ ἔδαφος τῆς ἴδιας αὐτοῦ ὑποστάσεως είναι, ὅτι ὁ ὑλικὸς κόσμος γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸς διὰ τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὅποιαι εἶγαι ψυχικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια είναι λοιπὸν καὶ διὰ τὸν ὑλισμόν, ἄλλα καὶ διὰ τὸν ψυχολογισμὸν, τὸ δργανον διὰ τοῦ δύποίου ἐννοοῦμεν ἐν οἰονδήποτε ὅν.

Ἐκεῖνο δύμας τὸ δύποτον εἰδικῶς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου είναι, ὅτι ή ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως ή καὶ τῆς γνῶσεως χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως ή καὶ τῆς γνῶσεως. Καὶ ἔρωτῶμεν, ἀφοῦ τό γιωρίζομενον χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς γνῶσεως, ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ δύποτον στρέφεται ή γνῶσις χωρίζεται (ἐννοιολογικῶς βεβαίως, διότι ψυχολογικῶς ἀντικείμενον γνῶσεως καὶ ἐνέργεια γνώσεως συνυπάρχουν, χωρὶς δύμας καὶ νὰ συνταυτίζωνται κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν) δὲν είναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντικείμενα γνῶσεως διάφορα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ τοιαῦτα εἰς τὰ δύποια προποδίδομεν τὴν κατηγορίαν ή τὴν μορφὴν τῆς πραγματικότητος διότι διέπονται ὑπὸ θεμελιωδῶν νόμων τῆς συγειδήσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀπλουστάτης ἔκείνης κρίσεως εἰς τὴν δύποιαν προέβημεν ἀνωτέρῳ ὑπέδειξεν ἥδη ὅτι ἔχομεν γνῶσιν ἀντικειμένων τὰ δύποια δὲν είναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ, οὔτε πάλιν ἀπλῶς ψυχικὰ, δύπως είναι ή ψυχικὴ ἐνέργεια, ή δύποια ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἄλλα τὰ δύποια θὰ ἦν μεταβολὴ ἀρνητικῶς τούλαχιστον γὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς μὴ αἰσθητὰ ή δριστικῶς τερον ὡς ὑπεραισθητὰ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόπος διὰ τοῦ δύποίου γνωρίζομεν τὴν ποιότητα ἐνὸς εἴδους ἀντικειμένων ἀπὸ ἔκείνην ἐνὸς ἄλλου είναι ή διάκοισις τῶν γνωρισμά-

των αὐτῶν, διὰ τοῦτο, ἵνα λάβωμεν γνῶσιν τῶν γνωρισμάτων τῶν ὑπεραισθῆτῶν τούτων ἀντικειμένων εἶναι ἀνάγκη, νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα πρὸς τὰ ψυχικὰ ἢ καὶ τὰ καθαρῶς αἰσθητὰ. Προηγουμένως διεκρίναμεν τὰ φυσικὰ ἀπὸ τὰ ψυχικὰ διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν καὶ εὑρόμεν, δτὶ τὰ μὲν πρῶτα ὅντα πληροῦν καὶ χῶρον καὶ χρόνον, τὰ δὲ δεύτερα μόνον χρόνον, κατόπιν δὲ παρετηρήσαμεν, δτὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι ἀσυνείδητα καὶ ἀντικείμενα γνώσεως καὶ συνειδήσεως, τὰ δὲ δεύτερα εἶναι ἐνέργειαι τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς ψυχῆς. Τὰ γνωρισμάτα τῶν ὑπεραισθῆτῶν ἀντικειμένων δὲν εἶναι κοινὰ πρὸς ἕκείνα τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ψυχικῶν. Τὸ νόημα τῆς κρίσεως (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως), τὴν δποίαν προηγουμένως ἔξιτάσαμεν, ως καὶ τὸ νόημα τοῦ συνόπου τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν πληροῖ οὕτε τὸν χῶρον, οὔτε τὸν χρόνον, καὶ δὲν τρόπου τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Καὶ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ὑφίστανται μόνον ἐπὶ ὥρισμένον χρόνον ἦτοι ἔχουν ἀρχὴν καὶ τέλος. Ποία θὰ ἦτοι ἡ ἀρχὴ καὶ ποῖον θὰ ἦτοι τὸ τέλος (χρονικῶς λαμβανομένων τῶν δύο τούτων δρῶν καὶ οὐχὶ λογικῶς) τοῦ νοήματος τῆς κρίσεως, δτὶ $5+7=12$ ἢ καὶ τῆς κρίσεως, δτὶ αἱ γωνίαι ἐνὸς τριγώνου ισοδυναμοῦν πρὸς δύο δυθίας γωνίας; Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἡ δποία εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἀτομικὴ, ἦτοι ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸν ἀτομον, τὰ ὑπεραισθῆτὰ ἀντικείμενα εἶναι γενικά, δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθοῦν γενικῶς ἀπὸ δλα τὰ ἀτομα. "Ωστε τὰ ὑπεραισθῆτὰ ἀντικείμενα οὕτε δὲ χρόνος τὰ φθείρει, οὔτε ἡ ἴδιοτροπία τῶν ὑποκειμένων τὰ ἔγγιζει. "Ηδη εἴπομεν πῶς πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ταῦτα. Τώρα ὑπολείπεται νὰ εἴπωμεν εἰδικώτερον ποία εἶναι τὰ ὅντα αὐτὰ, ἀφοῦ δὲν εἶναι οὕτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ. Τὰ ὑπεραισθῆτὰ ἀντικείμενα εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ δρου «*νοητά*». Τὰ μαθηματικὰ ὅντα, τὰ σχήματα τὰ γεωμετρικὰ καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν δὲν ἀνήκουν, καὶ τὰ κοινὴν καὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων δμολογίαν, εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, δηλαδὴ δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε ψυχικὰ, ἀλλὰ οὔτε πάλιν ἀνήκουν εἰς τὸν μεταφυσικὸν κόσμον, διότι εἶναι ἀντικείμενα τῆς καθαρᾶς διανοίας. Τὰ αἰσθητὰ, φυσικὰ σύμβολα τῶν μαθηματικῶν ὅντων, δπως εἴναι τὰ ψηφία τῶν ἀριθμῶν καὶ τὰ ὑλικὰ γεωμετρικὰ σχήματα, δὲν εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ μαθηματικὰ ὅντα, ἀλλὰ σημεῖα τῶν ὑπεραισθῆτῶν

καὶ οὐδέποτε εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεταπιπτόντων μαθηματικῶν
ὄντων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται εὐθὺς ώς σκεψθῶμεν, ὅτι τὸ ψηφίον
τοῦ ἀριθμοῦ 1 θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς διάφορον,
χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ παραλλάσσῃ καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Ἐπί-
σης τὸ ψηφίον τοῦτο δσάκις γράφεται εἰκῇ καὶ πραγματικῶς διάφο-
ρον καὶ γράφεται ἀπειράκις, χωρὶς δι' αὐτοῦ νὰ μεταβάλλεται καὶ ἡ
οὐσία τοῦ ἀριθμοῦ 1. Τοῦτο ἴσχυε καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα.
Ο κύκλος εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ δι' ἀπείρων αἰσθητῶν κύ-
κλων καὶ ὅμως ἡ οὐσία τοῦ κύκλου εἶναι μία, ὃ νοητὸς κύκλος εἶναι
εῖς καὶ ὃ αὐτὸς.

Τὰ μαθηματικά ὄντα καὶ τὰ μαθηματικὰ νοήματα, καὶ ἵδια
αἱ μᾶλλον διακεκριμέναι σχέσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχημάτων,
εἶναι ἀντικείμενα τῆς νοήσεως καὶ οὐχὶ τῆς αἰσθήσεως. Τὸ γεγονός
δέ, ὅτι τὰ ὄντα ταῦτα προσπίπτουν μᾶλλον εἰς τὴν νόησιν ἢ καλλί-
τερον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν αἰσθησιν, τοῦτο δὲν εἶναι
δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτὰ «ὑπόστα-
σιν» ἥτοι ἴσχὺν θεωρητικὴν καὶ κῦρος ἐπιστημονικόν, διότι ἡ κρίσις
διὰ τῆς ὅποιας θὰ ἡρνούμεθα τὴν λογικὴν αὐτὴν «ὑπόστασιν» θὰ
ἐπασχε ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀδυναμίαν (τὴν δι' αὐτῆς πρὸς τὰ μαθημα-
τικὰ ὄντα προσαπτομένην), θὰ ἥτο δηλαδὴ καὶ αὐτὴ ἀνυπόστατος,
ἥτοι δὲν θὰ είχεν ἴσχυν καὶ κῦρος, ἀφοῦ θὰ ἡρνεῖτο τὴν ἴσχυν καὶ
τὸ κῦρος τῶν νοητῶν ἀντικειμένων, ὅπως εἶναι τὰ μαθηματικά, ἡ
δὲ οὐσία τῆς κρίσεως εἶναι κάτι κατ' ἔξοχὴν νοητόν. «Ωστε οἵ λέγον-
τες, ὅτι τὰ μαθηματικὰ ὄντα δὲν ἔχουν «ὑπόστασιν», ἀν μὲν ἐννο
οῦν τὴν αἰσθητὴν ἀνυπαρξίαν, τότε οὐχὶ μόνον δὲν σφάλλουν, ἀλλὰ
τούναντίον χαρακτηρίζουν αὐτὰ ὅπως πρέπει, ἀν ὅμως ἐννοοῦν, ὅτι,
ἔπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχουν αἰσθητῶς, δὲν ἔχουν καμμίαν ἴσχυν
καὶ κανὲν κῦρος τότε διαπράττουν θεμελιώδες λογικὸν σφάλμα. Εἶναι
ἀναμφισβήτητον, δι' ὅσους τούλαχιστον ἐννοοῦν μαθηματικά, (καὶ
μὲ αὐτοὺς γίνεται ἡ συζήτησις) ὅτι μία οἰαδήποτε μαθηματικὴ
ἐννοία, ἡ ἐν οἰονδήποτε μαθηματικὸν νόημα, ἔχει κῦρος ἀχρονον καὶ
«ὑπόστασιν» αἰωνίαν, ὅπως εἶναι ἀναντίρρητον, διὰ τοὺς ἐννοοῦντας;
τὴν φύσιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ τῶν λογικῶν στοιχείων, ὅτι αὐτὰ
ἔχουν ἴσχυν ἀφθαρτον καὶ διέπουν τὴν σκέψιν παντὸς λογικοῦ ὄντος,
ἔχει ἡ δὲν ἔχει τοῦτο συνείδησιν τοῦ γεγονότος τούτου.

Βεβαίως συμβολίζονται τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ ὄντα

διὰ ψηφίων καὶ σχημάτων, ὅπως ὑποδηλοῦνται καὶ τὰ λογικὰ ὄντα διὰ τῶν λέξεων (αἱ ὅποιαι εἶναι ἀπλᾶ ὅργανα τοῦ λόγου κατὰ Πλάτωνα, Κρατ. 388 A. ὅργανον ἄρα τί ἔστι καὶ τὸ ὄνομα· αὐτόθ. 388 B. ὅργανον ὄντι τῷ ὀνόματι), ἀλλὰ ὁ αἰσθητὸς αὐτὸς συμβολισμὸς οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τούτων. Ὁ συμβολισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν αἰσθησιν διότι ἡ φύσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἡ τῆς συνειδήσεως ἔχει δύο κόσμους, στενότατα συνδεδεμένους, τὸν οἰσθητὸν καὶ τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν μὲν πρῶτον ὃς πεδίον δράσεως κυρίως, τὸ δὲ δεύτερον ὃς πεδίον νοήσεως. Τὸ αἰσθητὸν συμβολίζει μὲν τὸ νοητόν, οὐδεμίαν δύμας ἔνναται νὰ ἔξασκησῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ νοητοῦ. Μόνον κατὰ τὴν παιδείαν τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον χρησιμεύει τὸ αἰσθητὸν καὶ ὡς ἐγερτικὸν τῆς νοήσεως ἡ ὥς παρακλητικὸν τῆς διανοίας. Ὁ κύκλος, ὃς μαθηματικὸν σχῆμα, εἶναι κάτι τὸ ὅποιον δὲν συναποβάλλεται καὶ δὲν συναποσβύνεται ἀμμα ἀποβληθοῦν καὶ σβυσθοῦν τὰ αἰσθητά του σύμβολα, τὸ ὅποια δύναται νὰ εἶναι ἀπειρα. Ὁ χρόνος, ὁ ὅποιος ὁρίζει τὴν τύχην παντὸς αἰσθητοῦ, οὐδεμίαν ἔξασκε ἐπίδυσιν ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ὁ κύκλος, θεωρούμενος ὡς ἔννοια γεωμετρική, δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμήν, οὔτε παύει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ἄλλην ὠρισμένην στιγμὴν χρόνου, ὅπως τὸ φυτὸν ἀρχίζει καὶ παύει νὰ ὑφίσταται, ζῆ καὶ ἀποθνήσκει. Καὶ διὰ νὰ ἀφήσωμεν τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, τὰ ὅποια ἔχουν μίαν ὠρισμένην σχέσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, καθ' ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἔννοιαι αὗται διατελοῦν εἰς ἀπόλυτον τρόπον ἀντὸ σχέσιν, διότι ἐν ὠρισμένον γεωμετρικὸν σχῆμα εἶναι νοητὸν πλήρωμα τοῦ καθαροῦ χώρου καὶ τοῦ καθαροῦ χρόνου, ἐρχόμενα εἰς τὸν ἀριθμόν, ὁ ὅποιος εἶναι στοιχεῖον τῆς διανοίας ὅλων πάλιν τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ὁ ὅποιος δὲν πληροῖ οὔτε χρόνον, οὔτε χώρον, ἀλλὰ εἶναι ἀρχὴ διακαθοριστικὴ καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Ὁ χρόνος χωρὶς ἀριθμὸν εἶναι κάτι ἀνόητον καὶ ἀσύλληπτον διανοητικῶς (μόνον δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν ἀօρίστως προσιτόν), ὁ δὲ χῶρος χωρὶς τὸν ἀριθμὸν εἶναι νοητικῶς κενός, ἀλογος. Ὁ ἀριθμός εἶναι κάτι κατ' ἔξοχὴν ἀχρονονοματικόν, διότι θὰ ἦτο τῷ ὄντι ἀνοησία ἀν ἐλέγαμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς 1 ἀρχίζει νὰ ὑφίσταται εἰς μίαν ὠρισμένην στιγμὴν καὶ ὅτι παύει νὰ ὑπάρχῃ εἰς μίαν ἄλλην ἐπίσης.

δριτομένην στιγμὴν χρόνου, ὅπως θὰ ἦτο ἀνοησία ἢν ἐλέγαμεν, ὅτι
ὅ ἀριθμὸς 1 πληροὶ ὠρισμένον χῶρον, ἔξω τοῦ ὅποιου δὲν ὑπάρχει,
ὅπως π.χ. τὸ ἀνθρώπινον σῶμα πληροὶ ὠρισμένον χῶρον ἔξω τοῦ
ὅποιου δὲν ὑφίσταται.

“Ο ἀριθμὸς εἶναι τούναντίον εἰς πάντας τοὺς χρόνους καὶ εἰς
πάντας τοὺς τόπους ὃ αὐτὸς καὶ εἶναι ἔξισου δεδομένος εἰς τὴν διά-
νοιαν πάντων τῶν λογικῶν ὄντων καὶ ἴσχυει καὶ ἔξω τῆς διανοίας,
ὅσακις αὗτη δὲν διανοεῖται τοῦτον. Ποῦ θὰ ἔλεπε· ἡ «τοποθε-
τηθῆ» ὁ ἀριθμὸς ἢν δὲν ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον; “Οτι δὲν ἀ-
νήκει εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει «τόπος» ἐν τῷ
αἰσθητῷ κόσμῳ, ὅπου ὃ ἀριθμὸς γὰρ ἔχει θέσιν, τοῦτο εἶναι καταφα-
νὲς, εὐθὺς ὡς ακεφαλή τις, ὅτι ὃ ἀριθμὸς, ποὺν ἀκόμη ἀρχίσωμεν νὰ
μετρῶμεν ἢ νὰ ἀριθμῶμεν λάτι αἰσθητόν, ποὺν ἀκόμη εἴπωμεν, ὅτι
τὸ τάδε αἰσθητὸν εἶναι ἐν ᾧ ἐνέχει πολλά, ἥτοι ἐπιδέχεται τὸν ἀρι-
θμὸν 1 ἢ καὶ μεγαλείτερόν τια αἰσθητόν, πρέπει ὃ ἀριθμὸς «ἐν» ὡς
καὶ ὃ τυχόν μεγαλύτερος νὰ διακαθορίζῃ τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ἥτοι πρέ-
πει νὰ εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς διανοίας μας, διάτι ἀνευ τού-
του εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἡ ἀριθμός, διὰ τῆς ὅποιας δοίζομεν λάτι
ὡς «ἐν», ἥτοι προεδίδομεν εἰς αὐτὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἐνός. “Οτι δὲ
δὲν ἀνήκουν τὰ μαθηματικὰ ὄντα εἰς τὸν «μεταφυσικὸν κόσμον» τοῦτο
εἶναι ἀπὸ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου» καὶ ἐντεῦθεν (διὰ τὴν
νεωτέραν φιλοσοφίαν, διότι διὰ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαντὸ ζήτημα ἥτο
λελυμένον διὰ τοῦ Πλάτωνος καθ’ ὃν ὃ ἀριθμὸς διατελεῖ εἰς ἀπό-
λυτον σχέσιν πρὸς τὸν λογισμὸν καὶ τὴν διάνοιαν) φιλοσοφικὸν ἀ-
ξίωμα, ὅσαιδήποτε καὶ ἀν εἶναι αἱ ἀντιρρήσεις μερικῶν καθυστερη-
μένων μεταφυσικῶν. “Οχι δὲ μόνον διὰ τῆς «κριτικῆς τοῦ καθαροῦ
λόγου» τοῦ Kant (πρβλ. Einleitung zur Kritik d. r. Vernunft), ἀλ-
λὰ καὶ διὰ τῆς «λογικῆς» τοῦ Hegel (πρβλ. Hegels Wissenschaft
der Logik, κυρ’ ὡς τὰ κεφάλαια περὶ ποσότητος, ποσοῦ καὶ μέτρου),
κατεδίχθη πλέον δριστικῶς διὰ τὴν φιλοσοφίαν, ὅτι ὃ ἀριθμὸς δὲν
ἔχει μεταφυσικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ ἀπολύτως λογικὴν. Ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου εἶναι διδακτικωτάτη ἡ ἴστορία τῆς νεωτέρας καὶ τῆς νεωτά-
της μαθηματικῆς· ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ καὶ ἴδιοι; οἱ ἴδρυται τῆς νε-
ωτέρας μαθηματικῆς θεωροῦν τὸν ἀριθμὸν ὡς ὃν διανοιτὸν καὶ οὐχὶ
μεταφυσικὸν. (Πρβ. Ernst Cassirer Substanzbegriff und Funkti-
onsbegriff κε p. II, Die Zahlbegriffe, Berlin 1910). “Ο ἀριθμὸς

είναι ὅν κατ' ἔξοχὴν διανοητόν. Βεβαίως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ ἡ σχέσις αὕτη εἶναι λογική, εἶναι ἔργον τῆς δινοίας.⁶ Η διάνοια ὁρίζει τὸ αἰσθητὸν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, τὸ αἰσθητὸν αὐτὸν καθ' αὐτὸν εἶναι ἀνάριθμον. "Οταν λέγωμεν ὅτι τὸ τάδε πρᾶγμα ἔχει τόσον βάρος, ἐννοοῦμεν, ὅτι ἔχει τόσας μονάδας βάρους, ἢ δὲ μονὰς τοῦ βάρους, ὅπως εἶναι τὸ χιλιόγραμμον, εἶναι ἔργον τῆς διανοίας συντελεσθὲν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ. "Οταν λέγωμεν, ὅτι τὰ δύο σημεῖα Α καὶ Β ἀπέχουν ἀπ' ἀλλήλων τόσα καὶ τόσα μέτρα τοῦτο σημαίνει, ὅτι εἰς τὴν ἀπόστασιν αὐτὴν χωρεῖ ἡ μονὰς μετρήσεως, ἢ ὅποια εἶναι μεθοδικὸν μέσον, ὅργανον τῆς διανοίας, τόσας καὶ τόσας φροντίδων. Καὶ τὸ βάρος καὶ ἡ ἀπόστασις εἶναι ἀθροίσμα μονάδων. Καθ' ὃσον δὲ αἱ ποιότητες τῶν αἰσθητῶν ὅντων εἶναι ἀθροίσμα μονάδων (καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ χρήματα τὰ ἐννοοῦμεν ὡς ἀθροίσματα μονάδων) κατὰ τόσον καὶ μόνον εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστά κατὰ τὰλλα εἶναι ἐντελῶς ἀνόητα.

"Ἐκτὸς δύμως αὐτῆς τῆς σχέσεως τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων πρὸς τὰ χρονικὰ ὅντα, ὑπάρχει καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὅποιας ἐννοοῦμεν ταῦτα, καὶ ἡτις εἶναι καὶ αὐτὴ χρονική. "Ἐν καὶ τὸ αὐτὸν μαθηματικὸν νόημα, ἀποτελοῦν μόνιμον ἀντικείμενον τῆς διανοίας πάντων τῶν λογικῶν ὅντων, εὑρίσκεται ἡ δύναται νὰ εὐρεθῇ εἰς σχέσιν πρὸς ἀπειρότερην ψυχικῶν ἐνέργειῶν, διὰ τῶν ὅποιων τὰ διάφορα ἀτομα ἐννοοῦν τὸ ιόημα τοῦτο. "Οταν σκέπτωμαι ἔνα μαθηματικὸν νόημα ἡ ἔνα γεωμετρικὸν λόγον π. χ., ὅτι αἱ γωνίαι ἐνὸς τριγώνου ἰσοδυναμοῦν πρὸς δύο δρθάς, ἐκτελῶ μίαν ψυχικήν, διανοητικὴν ἐνέργειαν, καὶ δι' αὐτῆς ἐννοῶ τὸν γεωμετρικὸν τοῦτον λόγον. Τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν ἐκτελῶ πάντοτε ὅσακις σκέπτομαι τὸν λόγον αὐτὸν τοῦ τριγώνου, δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνω ἡ καλλίτερον ἐκτελῶ πάντοτε μίαν νέαν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν νέων αὐτῶν διανοητικῶν ἐνεργειῶν θέτω καὶ νέους γεωμετρικοὺς λόγους καὶ διάφορος τοῦ τριγώνου καθίσταται πάντοτε νέος καὶ συνεπῶς διάφορος διὰ τῶν νέων καὶ τῷ ὅντι διαφόρων διανοητικῶν ἐνεργειῶν; Βεβαίως ὅχι, διότι τὰ κύρια γνωρίσματα ἐνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἡ ἐνὸς μαθηματικοῦ ἡ λογικοῦ νοήματος εἶναι ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταῦτότης. "Ο γεωμετρικὸς δηλαδὴ λόγος τοῦ τριγώνου εἶναι πάντοτε εἰς καὶ διάφορος, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι καὶ δυνατὸν νὰ γίνεται οὗτος ἀντικείμενον τῆς σκέψεως πολλῶν ἀτόμων. "Ἄγ

γεωμετρικὸς τοῦ τριγώνου λόγος ἐστερεῖτο τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ταῦτοτητος αὐτῆς θὰ ἡτο τῷ ὅντι ἀδύνατον νὰ ἀποτελέσῃ ωὗτος ἀντικείμενον τῆς διανοίας πόλλων συνάμα ἀτόμων, διότι ἔκαστον τῶν ἀτόμων τούτων θὰ ἐστιφέρετο καὶ πρὸς ἕνα διάφορον λόγον τοῦ τριγώνου. "Ωστε ἡ λογικότης τοῦ νοήματος τοῦ τριγώνου οὐδεμίνιν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν χρονικότητα τῆς διανοητικῆς ἐνέργειας, διὰ τῆς ὁποίας σκέπτομαι τὸ νόημα τοῦτο, ἐκτὸς ἐκείνης καθ' ἥν ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ ὄγανον τοῦ νοήματος. "Η ἀλήθεια ἐνὸς γεωμετρικοῦ λόγου ἦ μιᾶς κοίσεως στηρίζεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ νόημά των εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸν καὶ δὲν πολλαπλασιάζεται εἰς ἀπειρίαν νέων νοημάτων. "Ο Rickert λέγει. «ῶς ἐμπειρικὸν ὑποκείμενον δύναμαι βεβαίως νὰ σκεφθῶ ἐπανειλημμένως τὸ ἕιδος ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κατὰ τὴν σκέψιν ἐπαναλαμβίνω, δὲν εἶναι ἀκριβῆς τὸ ἕιδον ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια τοῦ σκέπτεσθαι, ἢ δὲ ἐνέργεια αὗτη δὲν εἶναι καθαρῶς λογική, ἀλλ' ἐμπειρικὴ πραγματικότης. Δύναμαι λοιπόν νὰ θέσω τὴν ταῦτητα ἢ τὸ αὐτὸν ἀντικείμενον ἄπαξ, δίς τρίς, ἀλλὰ δὲν θέτω δι' αὐτοῦ τὴν ταῦτητα ἢ τὸ ἀντικείμενον δἰς τούτεστι δὲν θέτω δύο ταῦτητας ἢ δύο ἀντικείμενα, ἀλλὰ θέτω δὶς, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφὴν ἢ «ἐν καὶ τὸ αὐτὸν» ἀντικείμενον, δύναμαι δὲ νὰ πράξω τοῦτο μόνον ὅταν ἐννοῶ τὸ θέτειν ὡς μίαν ψυχικήν, ἐν τῷ χρόνῳ διαρρέουσαν πραγματικότητα». (Rickert, Das Eine, die Einheit und die Eins σ. 56. ἐ. Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte). "Ωστε τὸ μαθηματικὸν ἀντικείμενον, τὰ ὅντα γενικῶς τῆς μαθηματικῆς δὲν εἶναι οὔτε φυσικά, οὔτε μεταφυσικά, οὔτε πάλιν ψυχικά, ἀλλὰ νοητά. "Ως πρὸς αὐτὸν εἶναι σύμφωνοι καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη, οἵ δότοι δὲν σκέπτονται ἐντελῶς κριτικῶς περὶ τῆς γνώσεως.

Γενικῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητὸν μεταβάλλεται, ἐνῷ τὸ νοητὸν παραμένει τὸ αὐτό. Τὸ ἀριθμούμενον ἀλλοιοῦται σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, ἐνῷ τὸ ἀριθμοῦν ἢ καλλιτερὸν ἐκεῖνο διὰ τοῦ δποίου ἡ διάνοια ἀριθμοῖ, ἢτοι ὁ ἀριθμὸς παραμένει πάντοιε ἀναλλοίωτος. Τίγη διαφορὰν αὐτὴν μεταξὺ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ, μεταξὺ ὑλῆς καὶ μορφῆς οὐδεὶς ἐκ τῶν κλασσικῶν φιλοσόφων ἡμιφισβήτησέ ποτε.

Συνοψίζοντες τὰ προηγούγενα λέγομεν, ὅτι τὸ νοητὸν εἶναι ἐκεῖνο διὰ τοῦ δποίου ἐργάζεται ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια, ἐκεῖνο πρὸς.

τὸ δποίον ἀναφερόμεθα πάντες πάντοτε ὅσάκις διανοούμεθα καὶ ἔννοοῦμεν. Τὸ ψυχικὸν εἶναι πάντοτε ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς διὰ τῆς δποίας ἔννοοῦμεν τὸ νοητόν, τὸ δὲ φυσικὸν εἶναι ἔκεινο τὸ δποίον προσπίπτει διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν ψυχήν. Καὶ τὰ μὲν δύο τελευταῖα δυνάμεθα νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν γενικώτερον ὡς τὸ αἰσθητὸν γένος καὶ ὡς τὸ κατὰ χῶρον καὶ χρόνον ἢ μόνον κατὰ χρόνον ὑπάρχον, τὸ δὲ πρῶτον ὡς τὸ νοητὸν γένος, τὸ δποίον εἶναι ἔξω τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τὸ δποίον *ἰσχύει*. Ὁ γεωμετρικὸς λόγος, τὸ νόημα πάσης κρίσεως καὶ γενικῶς τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ *ἴσχύει*, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα ἀξιολογία, *ἔχει* ἴδεατὴν «*ἐμπόστασιν*».

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν εἰδῶν τούτων τοῦ ὄντος ἀναλύομεν μίαν ἀκόμη ἐπιστημονικὴν κρίσιν κατὰ τὴν δποίαν διακρίνομεν καὶ τὰ τρία εἰδη τοῦ ὄντος. Ἡ κρίσις, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, ἡμα ἀναλυθῇ, παρουσιάζει τὰ ἔξης συνιστῶντα αὐτὴν στοιχεῖα· α) τὴν *γραμματικὴν μορφὴν*, ἡ δποία εἶναι ἐντελῶς αἰσθητὴ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς ἔξι λέξεις «ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον» β) ἀπὸ τὴν *ψυχικὴν ἐνέργειαν*, τὴν δποίαν καταβάλλω δταν ἐκτελῶ τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ ὅσάκις ἐπαναλαμβάνω ταύτην· ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι χρονικὴ καὶ διάφορος εἰς ἕκαστον ἀνθρωπον ἐκτελοῦντα τὴν κρίσιν ὡς καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἀνθρωπον ὅσάκις οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κρίσιν ταύτην. γ) ἀπὸ τὸ *νόημα* τὸ δποίον ἐνσαρκοῦται εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν καὶ τὸ δποίον εἶναι ἡ πραγματικὴ οὖσα τῆς κρίσεως, ἥτοι τὸ ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον· (ὅ *ἴσχυρισμὸς* αὐτὸς, ὃν κρίσις, νοεῖται καὶ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὴν αἰσθησιν) καὶ δ) ἀπὸ τὴν *πραγματικὴν κίνησιν* τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, ἡ δποία εἶναι φυσικὴ ἐνέργεια, (φυσικόν τι φαινόμενον) καὶ εἶναι κατὰ βάθος ἄλογος καὶ ἡ δποία, κρινομένη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοίας, δὲν μεταβάλλεται. Ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον, εἴτε ἐκτελοῦμεν εἴτε δὲν ἐκτελοῦμεν τὴν κρίσιν περὶ τῆς κινήσεώς της.

Τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ φαινόμενον τῆς κινήσεως τὰ ἔξετάξει ἡ ἀστρονομία, σχετίζουσα αὐτὰ πρὸς ἄλλας ἐνέργειας καὶ ἄλλα φαινόμενα τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τὴν δποίαν ἐκτελοῦμεν κρίνοντες τὴν κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον ἡ ψυχολογία, συνυπάγουσα τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς τὸ γενικώτερον αὐτῆς θέμα περὶ τῆς λειτουργίας ἡ ἐνέργειας τοῦ σκέπτεσθαι,

τὸ νόημα τῆς κρίσεως ὡς πρὸς τὰ γνωρίσματά του καὶ ὡς πρὸς τὰς διαφοράς του ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς κρίσεως, τὸ ἔξετάζει ἢ φιλοσοφία ὁ; λογικὴ ἢ ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης, περὶ δὲ τὴν γνωματικὴν μορφὴν ἀσχολεῖται ἢ γνωματική.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διετιθέμεθα νὰ δεῖξωμεν εἶναι, ὅτι εἰς τὰ διάφορα εἴδη τοῦ ὄντος ἀνταποκρίνονται καὶ ώρισμένα εἴδη ἐπιστημῶν, αἱ δποῖαι δέν δύνανται νὰ μπεοβοῦν τὰ ἐννοιολογικὰ δρια τοῦ ὄντος τὸ ὅποιον ἔξετάζουν, χωρὶς νὰ μὴ παραβοῦν συνάμα καὶ τοὺς θεμελιώδεις δρους τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Οὕτω πως ὅταν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἢ ὅποια διαπολυματεύεται περὶ τοῦ φυσικοῦ ὄντος, ὑπερβῆ τὰ δρια τοῦ εἴδους αὐτοῦ τοῦ ὄντος καὶ ζητήσῃ νὰ ἔξηγήσῃ τὸ ὅν γενικῶς, ἥτοι καὶ τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ νοητὸν ὅν, τότε παύει νὰ εἶναι θετ καὶ ἐπιστήμη καὶ μεταβάλλεται εἰς δογματικὴν μεταφυσικήν. Ἡ ψυχολογία, ἢ ὅποια, μετὰ τὰς κατακτήσεις τῆς κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, συνετάχθη πλέον εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἐμπειρική, ἔχει ὡς **νόδιμον** αὐτῆς ἀντικείμενον τὸ ψυχικὸν ὅν τὸ ὅποιον ἀναλύεται εἰς τὸ ψυχικὰ φαινόμενα. Όյάκις δὲ ζητήσῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὅν γενικῶς, ἥτοι καὶ τὰ δύο ἄλλα εἴδη τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ αἱ εἰδικαὶ αὐτῆς μέθοδοι ἔχουν περιωρισμένην μόνον ἴσχυν, διὰ τοῦτο ἡ ἀπόπειρα αὐτῆς πρὸς γενικοποίησιν θὰ εἶναι δογματική, ἥτοι θὰ ἀντιβαίνῃ εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως. Ἡ τοιαύτη ἀπόπειρα γενικοποιήσεως ἥ μάλλον ἀπολυτοποιήσεως τῆς μεθόδου τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας γενικῶς εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ I. Erdmann διὰ τοῦ ὅρου «ψυχολογισμός». Μόνον τῆς φιλοσοφίας αἱ ἀρχαί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι γενικαὶ, δηλαδὴ πηγάζουν ἀπὸ αὐτὰ ταῦτα τὰ γένη τοῦ ὄντος καὶ ἀπὸ τὰς κατηγορίας τοῦ συνειδότος, τὸ ὅποιον γνωρίζει τὸ ὅν, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθετοῦν τὸς ἐρμηνευτὶ τοὶ λόγῳ τῆς οὖσίας τοῦ κόσμου γενικῶς. Ἡ φιλοτορία εἶναι *cognitio ex principiis* ἐνῷ ἡ ψυχολογία εἶναι *cogitio ex datis*.

Σημ. Ἐνταῦθα θὰ εἶδει νὰ γίνῃ ἡόγος καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἴστορίας τῆς ἐπιστήμης, ὡς καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἴστορικοῦ ὄντος. Θὰ επρεπε νὰ ἐρωτηθῇ ποῦ ἀνήκει ἐνοιολογικῶς τὸ ἴστορικὸν ὅν καὶ ποῖος εἶναι ἡ χαρακτήρε τοῦ ἀντικείμενου τῶν ἴστορικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τὰ δύο

Ἡ ψυχολογία, ἐπειδὴ ἔξετάζει τὴν καθαρὸν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ δὴ διὰ μεθόδων ἐμπειρικῶν, εἶναι ἐπιστήμη γεγονότων, ἐνῷ ἡ φιλοσοφία οὐδέποτε ἔρευνα καὶ καθορίζει γεγονότα, ἀλλ' ἀναζητεῖ πάντοτε νοήματα καὶ ἴδεας. Ἡ φιλοσοφία ὅμως ὑπάρχει πάντοτε εἴτε ὡς λογική, εἴτε ὡς ἡθική, εἴτε ὡς αἰσθητική. Τὸν χωρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς λογικῆς ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν διετύπωσε σαφέστατα· ὁ Herbart καθορίσας ἀκριβῶς τὶ εἶναι νόημα λογικὸν καὶ τὶ ψυχικὴ ἐνέργεια. Ὁ Herbart λέγει «πᾶν νοούμενον, δταν θεωρηθῆ μόνον ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ, εἶναι, ὑπὸ λογικὴν σημασίαν, ἔννοια. Τὸ νοοῦν ὑποκείμενον δὲν λαμβάνεται ὑπὸ ὅψιν δταν θεωροῦμεν τό νοούμενον. Εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀποδίδομεν μόνον ὑπὸ ψυχολογικὴν σημασίαν ἔννοιας, ἐνῷ, ἐκτὸς τούτου, ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ τριγώνου κτλ. δὲν ἀνήκει εἰδικῶς εἰς καίνα. Γενικῶς ὑπὸ λογικὴν σημασίαν πᾶσα ἔννοια ὑπάρχει μόνον ἀπαξ. Τὸ τοιοῦτον δὲν θὰ ἥτο δυνατὸν ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔννοιῶν ηὔξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκειμένων τὰ ὅποια ἔννοοῦν τὰς ἔννοιας, ἢ ἂν ηὔξανε μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν διαιρόσων ἐνέργειῶν τοῦ διανοείσθαι διὰ τῶν δποίων, ψυχολογικῶς θεωρουμένων τῶν ἔννοιῶν, ἔννοιά τις δημιουργεῖται καὶ ἀνακύπτει εἰς τὴν συνείδησιν. Τὰ entia τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων, καὶ παρ' αὐτῷ ἀκόμη τῷ Wolff, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἔννοιαι ὑπὸ λογικὴν σημασίαν καὶ ὁ ἀρχαῖος λόγος essentiae regum immutabiles ἀνήκει εἰς τὸ προκείμενον. Καὶ αὐτὸς δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ: αἱ ἔννοιαι εἰναι καὶ ἀπολύτως ἀχρονον. Αἱ ἔννοιαι ὅμως ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην, καθ' ἥν ἀποτελοῦν κοινὸν λογικὸν κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δὲν

ὅμιτος αὐτὰ προβλήματα διεπραγματεύθημεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν «ἡ ἔννοια τῇ; φιλοσοφία; καὶ ἡ ἔννοια τῇ; ίστορίας τῇ; φιλοσοφίας», (‘Ἄρχειν φιλοσοφία; καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν, τεῦχος 1) ὅπου ἐδείχθη, ὅτι ἡ ίστορία δὲν εἶναι οὕτε φύσις οὕτε ψυχικὴ ἐνέργεια. Καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ὑπόβαθρα τῆς ίστορικῆς ζωῆς, ἡ ὅποια διέπεται ἀπὸ νοήματα καὶ ἀπὸ ἀξίας. Τα νοήματα δὲ καὶ αἱ ἀξίαι αὗται τῆς ίστορικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῶν ίστορικῶν ἐπιστημῶν. “Ωστε τὸ ἀντικείμενον τῶν ίστορικῶν ἐπιστημῶν ὁσονδήποτε καὶ ἀν εἶναι συνυφασμένον πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν καὶ πρὸς τὴν φύσιν εἶναι τῷ ὅντι ν ο η τ ὁ ν.” Ἡ ίστορία εἶναι ὁ μικτὸς ἔκει ος κόσμος ὃπου συνυφαίνεται ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πρὸς ὁρισμένας ἀξίας.

είναι τίποτε τὸ ψυχολογικόν. (Herbart, Psychologie als Wissenschaft, II, § 120 (εκδ. πρώτη σ. 175).⁶ Ο αὐτὸς φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος διακαθορίζων τὴν σχέσιν τοῦ λογικοῦ νοήματος καὶ τῶν ἐννοιῶν γενικῶς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἐνέργειας διὰ τῶν ὅποιων ἐν· οοῦμεν τὸ νόημα καὶ τὰς ἐννοίας λέγει τὰ ἔξῆς: «ὅλαι αἱ σκέψεις μας εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ δύο πλευρᾶς, ἀφ' ἐνὸς ὡς ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφορικῶς πρὸς ἔκεινο τὸ ὅποιον ἐγγονεῖταις δι' αὐτῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὀνομάζονται ἐννοιαί. Ο ὄ-ρος ἐννοια, ἐπειδὴ δῆλοι τὸ ἐννοούμενον, ἐπιτάσσει ἡμᾶς ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸν τρόπον καθ' ὃν δεχόμεθα, δημιουργοῦμεν καὶ ἀ-ναδημιουργοῦμεν τὴν ἐννοιαν». (Herbart, Lehrbuch zur Einleitung in die Psychologie § 34). Ἐν δὲ § 35 λέγει «Ἡ κατανόησις μίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῇ πολλάκις, συ- νάμα δὲ γὰρ ἐκτελεοθῇ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἀπὸ ἀπειρα λογικὰ δύντα χωρὶς δι' αὐτοῦ οὐ πολλαπλασιασθῇ καὶ η̄ ἐννοια. Πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, δτι αἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι οὔτε πραγματικὰ (αἰσθητὰ ὅ- πως λέγομεν ημεῖς) ἀντικείμενα, οὔτε πραγματικαὶ (ψυχικαὶ) ἐνέργειαι τοῦ σκέπτεσθαι.» Διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης πόσον διαφέρει ἔ- κεινο τὸ ὅποιον ὀνομάζομεν σήμερον «ψυχολογία» ἀπὸ τὴν ἐννοιαν περὶ ψυχολογίας η̄ ὅποια εἶναι συνυφασμένη πρὸ τὴν ἴστοριαν τῆς φι- λοσοφίας ἐκθέτομεν δι' διλίγων τὴν ἴστορικὴν πορείαν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχολογίας.

Εἰς τὸν Πλάτωνα τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς προσλαμβάνει χαρα- κτῆρα ἐντελῶς αὐθυπόστατον, δηλαδὴ γίνεται ἀρχὴ τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτω- νος ὡς η̄ ἐνότης ἔχεινη η̄ ὅποια νοεῖ, πράττει καὶ αἰσθάνεται καὶ η̄ ὅποια, ἀφοῦ προηγουμένως, μօρφωθῇ καὶ διαπαιδαγωγη- θῇ, τίκτει, γεννᾷ τὴν γνῶσιν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν. Τὰ πάντα κα- ταλήγουν κατὰ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτὴν ἰδέαν, η̄τις ἔχει- συνείδησιν ὅλων αὐτῶν καὶ τὴν ὅποιαν καλοῦμεν συνήθως ψυχὴν (Θεαίτητος. 184. μία τις ἰδέα ψυχῆς), καὶ τὴν ὅποιαν θὰ ηδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν δπως δήποτε ἄλλως θέλομεν (εἴτε ψυχὴν εἴτε δτι θεῦ καλεῖν. Θεαίτ. 184 Δ).⁷ Εχομεν δηλαδὴ εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ὑγιαί ἐννοι- αγ τοῦ ὑποκειμένου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σοφιστικὴν καὶ ἴδια πρὸς τὸν Πρωταγόραν, ὅπου τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ γενικῶς τοῦ ὑπο- κειμένου προσλαμβάνει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου σχετικότητος.

καὶ τῆς καθολικῆς αἰσθησίαρχίας. Ἡ αἴσθησις καθόριζει τὴν ἔκ-
στοτε ποιότητα, καὶ τὴν πραγματικήν κατάστασιν τοῦ ὑπόκειμένου
αὐτῇ εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ Πλάτων συνέλαβε τὴν
ἔννοιαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῆς ποιότητα καὶ ἀπήλλαξεν
αὐτὴν ἀπὸ τὰ αἰσθησίαρχικὰ καὶ πραγματολογικὰ αὐτῆς στοιχεῖα
ὅπως ἐδέχθησαν ἀντά ἡ σοφιστικὴ καὶ ἡ προσωκρατικὴ φιλοσοφία
διότι εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὅποιος ἀνήλθε εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἡθικῆς
ἔνεργειας τῆς ψυχῆς, τὴν τείνουσαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ
ἀγαθὸν ἔξαρτῷ ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνον τῆς ψυχῆς πρᾶξιν, καὶ
ἀπὸ τὴν λογικὴν αὐτῆς ἴκανότητα. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀντίληψις τῆς ἰδέας
τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἡθικῆς τῆς ψυχῆς ἔνεργειας εἶναι δυνατή μόνον
ἀφοῦ προηγουμένως ἐμβαθύνει τις εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ
ὑπόκειμένου. Εἰς τὸ «Συμπόσιον» διόπου ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἔξετάζε-
ται ἀφ' Ἑνδὲ μὲν πρὸς τὸν ἔρωτα, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ
ἀντικείμενικά ἀγαθά, πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ὄρατον,
ἡ ψυχὴ ἔννοείται ὡς ἔνεργεια συνειδητὴ τείνουσα πάντοτε πρὸς τὴν
τελειοποίησιν αὐτῆς καὶ πρὸς τὴν ἔξομοίωσιν αὐτῆς πρὸς τὸ θεῖον ἢ
ῶς ὁ Πλάτων λέγει, πρὸς ἀπόλυτον θεωρίαν ὄρατου, καὶ εἰς διοκλη-
ρωτικὴν συνουσίαν αὐτῆς μετὰ τοῦ θείου.. «Θεᾶσθαι μόνον καὶ ξυν-
είαι». (Συμπ. 211 Δ). Ὁλόκληρος ἡ ἔργασία τῆς ψυχῆς καὶ συγκε-
κριμέως ἡ θετικὴ αὐτῆς δημιουργία χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Πλά-
τωνος ὡς γέννησις, ὡς τόκος. (Συμπ. 206 Ε.). Ἡ ψυχὴ κυριοφορεῖ,
τίκτει καὶ γεννᾷ τὸ ἀγαθὸν γενικῶς, εἰδικῶς δὲ τὸν λόγον, τὴν ἀρετὴν
καὶ τὸ καλόν. Ἄλλα δὲ Πλάτων προχωρεῖ εἴτι μᾶλλον περαιτέρῳ καὶ
θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ εἰδικῶς τὴν ἔνεργειαν τῆς ψυχῆς ὡς αὐτόνο-
μον καὶ αὐτοτελῆ. Ἡ ψυχὴ εἰς ἔαυτὴν ἐπιστρέφουσα, θεωρεῖ τὴν
ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν καὶ ἀποβάλλει οἷανδήποτε ἔξωτερηκὴν ἐπί-
δρασιν, ἥτοι ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς αὐτονοούμενον καὶ αὐτο-
κρατούμενον ὅν. Ὅσον ἐμβαθύνει δὲ Πλάτων εἰς τὴν ἰδέαν τῶν
ὄντων, τόσον προχωρεῖ καὶ εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν
τῆς ἔννοίας τῆς ψυχῆς, τόσον ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἔνεργειαν τῆς
ψυχῆς, τὴν ὅποιαν ἐν μὲν τῷ Θεαιτήτῳ ὁρίζει ὡς ἔννοίαν ἰδέ-
αν γνώσεως, ἐν δὲ τῷ Πολιτείᾳ ὡς εἰδος τῆς ζωῆς (Φαίδ. 106 Δ).
Τὸ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως καὶ γενικῶς τῆς ὑποκειμενικότητος;
ἥτο δυνατὸν νὰ ἔννοηθῇ μόνον μετὰ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ προβλή-

ματα τῆς ἀντικειμενικότητος, εἰς τὰ προβλήματα τοῦ λόγου, τοῦ ἄγαθοῦ καὶ τοῦ ὕδαιον. Τοῦτο δὲ παρατηροῦμεν συντελούμενον εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ὅλο-
κλήρωσιν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς αὐτοκαταληψίας
αὐτῆς· «καὶ ἔθίσαι αὐτὴν καθ' αὐτὴν πάνταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος
συναγεῖσθαι τε καὶ ἀθροίζεσθαι» (Φαίδων, 67 C καὶ D.).

Ο Ἄριστοτέλης ὁρίζει τὴν ψυχολογίαν ὡς ἐπιστήμην καὶ
χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας· ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὴν σπου-
δαίαν σημασίαν· (ἡ τῆς ψυχῆς ἴστορία τίμιον καὶ χαλεπὸν). Δια-
πρίνων δὲ ἔαυτὸν ἀπὸ τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους καὶ ἴδιᾳ ἀπὸ
τοὺς προσωκρατικοὺς λέγει, δτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ προχύπτῃ
ἐκ τῶν στοιχείων, εἴτε τοῦ πυρὸς, εἴτε ἄλλου τινος φυσικοῦ στοιχείου.

Ο χωρισμὸς αὐτὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα εἶχε γίνει
ἥδη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κατὰ τρόπον ἐντελῶς σαφῆ. Εἰς τοῦτο δ. Ἄ-
ριστοτέλης ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, δ ὅποιος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς
ἐνότητα διακυβερνῶσαν τὰ στοιχεῖα καὶ ὡς αὐτονοούμενην. Βε-
βαίως ὅταν δ Πλάτων χαρακτηρίζει τὴν ψυχὴν «ὡς μίαν» καὶ μάλι-
στα ὡς «μίαν ἰδέαν» δηλαδὴ ὡς «ἀπόλυτον ἐνότητα» δὲν ἔννοει τὴν
ψυχὴν ὡς ἀριθμόν, δπως ἐπραξεν δ Ξενοχράτης, διότι δ ἀριθμὸς
εἶναι κατὰ Πλάτωνα στοιχεῖον τῆς ψυχῆς, λόγος τῆς ψυχῆς. Ο Ἄ-
ριστοτέλης ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, δστις εἰς τὸν Φαίδωνα ὀρισε
τὴν ψυχὴν ὡς «αὐτὸ τὸ τῆς ζωῆς εἶδος», θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς τὴν
«ἀρχὴν τῆς ζωῆς» (περὶ ψυχῆς 414 α 12) ἥτοι τὸ αἴτιον ἐκεῖνο διὰ
τοῦ δποίου «ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρῶτον».

Τὸν δριμὸν δὲ τοῦ Πλάτωνος περὶ ψυχῆς ἐμβαθύνει δ Ἄρι-
στοτέλης κατὰ τὴν βιολογικὴν αὐτοῦ ἀποψιν καὶ ὁρίζει τὴν ψυχὴν
ὡς «ἐντελέχειαν» τοῦ δργανικοῦ σώματος. «Ψυχὴ ἔστιν ἡ πρώτη
σώματος ἐντελέχεια δυνάμει ζωὴν ἔχοντος, σώματος φυσικοῦ δργα-
νικοῦ. (Περὶ ψυχῆς 412 «97 β 5»). Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς προσλαμ-
βάνει διὰ τοῦ Ἄριστοτέλους τὴν σημασίαν ἐκείνην τὴν δποίαν ἀ-
παντῶμεν κυρίως καὶ σήμερον ἐν τῇ βιολογίᾳ.

Ο Ἄριστοτέλης διάτηρει κυρίως τὴν διαίρεσιν τῶν με-
ρῶν τῆς ψυχῆς δπως ἐγένετο αὐτη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, δστις
διέρρεσε αὐτὴν εἰς τὸ λογικόν, τὸ λόγον, ἔχον, καὶ εἰς τὸ ἀ-
λογον, «ψυχῆς δύο μόρια τὸ τε ἀλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον».

(περὶ ψυχῆς, 432, α' 26) Ὁπως δομως ὁ Πλάτων προέβη εἰς τὴν ὑπόδιαιρεσίν τῆς πρώτης αὐτῆς διαιρέσεώς καὶ ἔθεσε τοῖα μέρη, τὸ λογιστικὸν, τὸ θυμοειδές, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἕτοι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑπόδιήρεσε τὴν ψυχὴν εἰς τὸ «θρεπτικὸν», «αἰσθητικὸν» καὶ «διανοητικὸν» λέγων, διτι «ἢ ψυχὴ τούτοις ὁρισται, θρεπτικῷ, δια-
σθητικῷ, διανοητικῷ» (π. ψ. 423, β. 11.) Τὸ διανοητικὸν ἔχει καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὴν ὑψηστην ἀξίαν, διότι δι' αὐτοῦ κατανοεῖ ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα, τὰ διποτὰ εἶναι κάπως καὶ δημιουργήματά της «ἢ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἔστι πάντα, (π. ψ. 431, β, 21).

Καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς εἶναι ἔξαιρετικῶς ἀνεπτυγμένη, διότι καὶ ὑπὸ τῶν δύο θεωρεῖται ἀφ' εγνθὲξ μὲν ὡς ἡ διαπλαστικὴ καὶ δημιουργικὴ αἰτία τοῦ δργανισμοῦ, ἀφ' ἔτερου δὲ, εἴφ' ὅσδν εἶναι λογική, ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς κατάνοησεως τῶν ὄντων. Εἶναι δηλαδὴ ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνῶσεως. Εἰς τὸν ἀριστοτέλη βεβαίως ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ως ἀρχῆς ζωῆς εἶναι περιβοστερὸν ἀναπτυγμένη, δηλαδὴ ἔχει εὑρυτέραν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τοῦ άσμου τῆς βιολογίας, ἀν καὶ ὁ Πλάτων λέγει ρητῶς διτι «εἴτε τὸ εἶδος τῆς ζωῆς». Εχομεν δηλαδὴ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη τὰς δύο ἔκεινας σημασίας τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς αἱ δύοτοι διέπουν κατόπιν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἡττον τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἀν καὶ αἱ ἀκρότητες, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἐπὶ βάσει τῆς διττῆς αὐτῆς σημασίας τῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς, οὐδαμῶς ἐναρμόνιζονται ὅπερε πρόδε τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, οὔτε πρόδε τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους τοιαῦται ἀκρότητες εἶναι ἔκεινη τοῦ χειστιανισμοῦ καὶ ἔκεινη τοῦ μηχανισμοῦ. Εἰς τὸν χειστιανισμὸν ἡ ψυχὴ εἶναι «μπάστασις», «δύντρης», ὑπάρχουσα καὶ μετὰ θάνατον, ἀπολύτως χωριζομένη ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῷ εἰς τὸν μηχανισμὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπόρριψια τῆς μηχανικῆς κίνησεως τῶν μορίων τῆς μίλης.

Αἱ δύο αὗται ἔννοιαι περὶ ψυχῆς, ποὺ συγαντῶνται εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, θὰ ἡδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ως ἡ «βιολογικὴ» καὶ ἡ «γνωσεολογικὴ» καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀρχὴ τοῦ βίου, τῆς ζωῆς, ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς γνῶσεως. Διέπουν δὲ αἱ ἔννοιαι αὗται σχεδὸν διάκληρον τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν ως καὶ τὴν λογοτὴν εὑρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τό γ Πλωτίνογ, διότου τὸ ἐλληνικὸν πκεῦμα ἔνσαρχωνται διὰ τελευταίαν φοράν εἰς μίαν ἀκεραιάν φιλοσοφικὴν προσωπικότητα, αἱ δύο αὗται ἔννοιαι περὶ ψυχῆς διακρί-

νονται ἐπίσης σαφέστατα, ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν ἀρχὴ ζωῆς καὶ ἀρχὴ γνώσεως.

Άλλὰ εἰς τὴν ίστορίαν τῆς ψυχολογίας συναντῶμεν καὶ μίαν ἄλλην ἔννοιαν περὶ ψυχῆς, τὴν σήμερον καλουμένην «έμπειρην», καὶ ἡ ὅποια εἶναι κυρίως γνωτέρα ἔννοια ἐδραιωθεῖσα διὰ τῶν νεωτέρων ἐμπειρικῶν (πρῶτον ὑπὸ τοῦ Locke) καὶ ἀγαχθεῖσα εἰς ἐπιστημονικὸν ὕψος καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτοτέλειαν διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Weber, Fechner καὶ Wundt, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ θεμελιωταὶ τῆς καιραματικῆς ψυχολογίας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἀπεσχίσθη πλήρως ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔγινε αὐτοτελὴς εἰδικὴ ἐπιστήμη καταχθεῖσα οὕτω εἰς τὴν χορείαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Αγάπτυξιν τῆς ἀρχαίας ἔννοιας τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τῆς ψυχῆς τοῦ Descartes, ὁ ὅποιος δούλει τὴν ψυχὴν ὡς τὸ *cogitans*, καὶ ὁ ὅποιος παραμερίζων τὴν ἔννοιαν περὶ ψυχῆς ὡς ἀρχῆς τῆς ζωῆς λέγει: «Il n'y a qu'une seule âme dans l'homme, c'est à dire, la raisonnable». Ἐπίσης τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν συνεχίζει, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ὁ Leibniz, διτις διὰ τῆς ἔννοιας τῆς «apperzeption» ἐκφράζει κυρίως τὴν ικανότητα τῆς γνώσεως. Ἡ άλλη δὲ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ Leibniz, περὶ τῶν «perceptions insensibles», ἡ «petites perceptions» εἶναι προφανῶς ἐσχηματισμένη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης ἔννοιας καὶ χρησιμεύει εἰς τὴν συμπλήρωσιν αὐτῆς καὶ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ψυχολογικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ «ἀναμνήσεως». Ἡ ἔννοια αὐτὴ τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται κατόπιν κυρίως ὑπὸ τοῦ Kant, διτις ἀπαλλάσσων αὐτὴν ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴν ἐπιβάρυνσιν δούλει τὴν ψυχὴν ὡς τὸ «λογικὸν ὑποκείμενον», τὴν δὲ θεωρίαν περὶ τῆς «μεταφυσικῆς δύντοτητος» τῆς ψυχῆς καταδεικνύει ὡς ἀδύνατον. Ἐκτὸς δύμως τῆς λογικῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς εὑρίσκομεν εἰς τὸν Kant καὶ τὴν «βιολογικὴν» τὴν δοκίαν ἔννοει δὲ Kant ὡς «τελεολογικὴν» καὶ τὴν ἐμπειρικήν. Ἡ ψυχολογία εἶναι κατὰ τὸν Kant μόνον ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸν Hegel η ἔννοια τῆς ψυχῆς ἀναπτύσσεται ἐπίσης σχεδὸν δύος καὶ παρ' ἀρχαίοις, δηλαδὴ ὡς ἀρχὴ γνώσεως καὶ ζωῆς.

Αἱ σχολαὶ αἱ συνεχίζουσαι σήμερον ἐν Γερμανίᾳ τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Kant διακρίνουν μὲν ἀπὸ κοινοῦ σαφέστατα τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας, διχογνωμοῦν δύμως ὡς

πρὸς τὸ δυνατὸν ή μὴ τῆς ὑπάρχεως καὶ τῆς «τελεολογικῆς» ψυχολογίας, ή ὅποια ἴδρυθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Dilthey καὶ ἔρμηνει νοήματα καὶ ὅχι ἐνεργείας τῆς ψυχῆς.

‘Η «βιολογικὴ» περὶ ψυχῆς ἔννοια ἀνεπτύχθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐποχῇ κυρίως ὑπὸ τῶν Buffon, Johannes Müller, Liebig, Schopenhauer, Eduard v. Hartmann, Bergson καὶ ὑπὸ τοῦ νεωτάτου ἀναδημιουργοῦ τοῦ «βιολογισμοῦ» Hans Driesch. Ὁ Driesch ὁνομάζει τὴν ἄῤῥινον αἰτίαν τῆς ζωῆς, ἐντελέχειαν καὶ ἔννοεῖ αὐτὴν, μὲ θλαχίστας παραλλαγὰς, ἀχοιβῶς ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡτοι ὡς δημιουργικὴν καὶ διαμόρφωτικὴν αἰτίαν τοῦ ὅργανισμοῦ τῆς ζωῆς.’

‘Ιστορικὴ ἀνασκόπησις. Τὰ εὖδη τὰ δύντος ἐν τῇ ἀστορέᾳ τῆς φιλοσοφίας. Προσωρικτικοί, Πλάτων, Kant.

‘Η διαιρεσις τοῦ δύντος εἰς εἶδη εἶναι, ως εἴδομεν, μία ἐκ τῶν θεμελιώδῶν πράξεων τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν δὲ τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι παρατηροῦμεν, δτὶ ἀνεπτύσσεται ἀναλόγως πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ διαιρεσις τοῦ δύντος εἰς εἶδη. Ἡ πρώτη πρᾶξις τῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε βεβαίως ἡ συνένωσις τῶν εἰδῶν τοῦ δύντος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων ὑπὸ μίαν καὶ ὡρισμένην μορφὴν δύντος, ως ἡσαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Θαλοῦς καὶ τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Τοῦτο ἡτο ἀναγκαῖαν νὰ γίνῃ διότι μόνον διὰ τῆς προηγούμενης συνθέσεως ἡτο δυνατὸν νὰ ἐπακόλουθησῃ καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ δύντος. Ἡ σύνθεσις, ἡτις ἡτο συνάμα καὶ ἀφαιρεσις ἀνύψωσε τὴν φιλοσοφικὴν συνείδησιν εἰς τὸ ἔπιπεδον ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ δροίου ἐπειτα ἡτο δυνατὴ ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ συνειδητὴ διάκρισις. Πρῶτοι οἵτινες διέρρεσαν τὸ δύντον εἰς ὡρισμένας μορφάς, εἰς ὡρισμένα εἶδη ἡσαν οἱ Πιθαγόρειοι, κατ’ ἔξοχὴν δὲ ἔχώρισε τὰ δύο θεμελιώδη εἶδη τοῦ δύντος καὶ τοῦ μὴ δύντος ἀπ’ ἀλλήλων ὁ Παρμενίς δεις διακρίνας συνάμα καὶ τὴν νόησιν ἀπὸ τὴν αἰσθησιν, συνεπῶς δὲ καὶ τὸ γοητὸν ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν, ἡ ως αὐτὸς λέγει τὸ δύντον ἀπὸ τὸ μὴ δύντον. Οἱ Πιθαγόρειοι, οἵτινες ὑπέθεσαν τὸν μεριθμόν, ως ἐνότητα καὶ οὖσιαν τοῦ κόσμου, προέβησαν εἰς διακρίσεις καὶ διαιρέσεις τῆς ἀρ-